

Dobro v etike

Josepha de Finance

Ol'ga Gavendová

GAVENDOVÁ, O.: Goodness in Ethics of Joseph de Finance. *Studia Aloisiana*, 2, 2011, 2, s. 5 – 18.

Joseph de Finance investigates the notion of goodness in the relation to the activities of human being. Goodness presents itself to a man or a woman as a goal and as a value. In human life, there are different kinds of values, which have an important role to play, but for a human being the key value is a moral value, which characterizes a human being as a person and in acting in harmony with this value a person constitutes itself, and this is how he or she makes human life meaningful. Nevertheless, nowadays people are often blind and deaf in regard to the values, and thus they impoverish their own lives.

Joseph de Finance sa narodil 30. 1. 1904 v La Canourgue. Stal sa jezuitom a kňazom. V roku 1938 sa stal profesorom filozofie. Okrem pôsobenia na Katolíckom inštitúte v Lyone a na Pápežskej Gregorovej univerzite v Ríme pôsobil aj ako pozvaný profesor v Kanade, v Brazílii a vo Vietname. Zaujímal sa nielen o filozofiu, ale aj o teológiu a literatúru, takže jeho spisy svedčia o širokej kultúre a veľkom rozhlade. Medzi jeho najznámejšie diela patria: *Bytie a činnosť vo filozofii sv. Tomáša*; *Existencia a sloboda*; *Esej o ľudskej činnosti*; *Osoba a hodnota*; *Obyvatel' dvoch svetov*; *Všeobecná etika* a mnohé ďalšie. Metafyziku hneď od začiatku svojho štúdia zakotvil v tomizme, ku ktorému podnietil aj iných, napr. E. Gilsona a J. Maritaina. Neskôr metafyzický postoj obohatil o ontológiu hodnôt v dialógu s etikou hodnôt, ktorá sa začala objavovať na laických univerzitách. Aj celková situácia beznádeje povojnového obdobia ho podnietila ku hľadaniu odpovedí na morálne otázky. Metafyzicko-axiologický postoj síce vychádza z tomizmu, ale je v neustálom dialógu s prúdmi vo vtedajšej filozofii a s ich predstaviteľmi. A keďže tento dialóg vedie aj s inými disciplínami, jeho postoj je originálny a stále aktuálny. Joseph de Finance zomrel 28. 1. 2000 v Ríme.

Mojím cieľom nie je skúmať, z ktorých autorov J. de Finance v jednotlivých tvrdeniach či postojoch vychádzal, ale skôr priblížiť, k čomu ho štúdiom týchto autorov priviedlo. Najskôr sa zameriam na dobro, ktoré sa človekovi predstavuje ako cieľ a ako hodnota. Ďalej sa budem venovať hodnote ako takej, jej vzťahu s vôľou a s poznaním. Potom sa pozriem na morálnu hodnotu a jej dôležitosť pre zmysluplný život človeka. Nakoniec sa zastavím pri dôvodoch, prečo niektorí ľudia nie sú schopní hodnoty vnímať.

J. de Finance skúma dobro vo vzťahu s činnosťou človeka. Práve dobro alebo hodnota, ktorú nesie nejaký objekt, privedie človeka k činnosti; je motívom pre vôľu, aby sa preň rozhodla. Vôľa chce len to, čo sa jej javí ako dobro. Ak sa nejaký predmet nejaví ako dobro, nechce ho.¹ Toto dobro sa prejavuje dvojako: na jednej strane ako cieľ, na druhej strane ako hodnota.² Z hľadiska hodnoty sa dobro javí ako kvalita, dokonalosť, ktorou je predmet preniknutý. Vďaka nej je predmet hodný záujmu. Z hľadiska cieľa sa dobro dotýka podnetu človeka, ktorý k nemu smeruje, aby ho dosiahol alebo uskutočnil. Chcieť dobro ako cieľ znamená chcieť ho „mať“; dobro je cieľom hľadania alebo činnosti človeka. Tieto dva aspekty dobra sú od seba neoddeliteľné. Všetko, čo sa človekovi predstavuje ako hodnota, sa stáva jeho cieľom, a ak sa niečo stane jeho cieľom, tak len pre hodnotu, ktorú rozum v dobre rozpozná.³

Dobro a cieľ

Otázka dobra, ktoré sa pre človeka stane cieľom, lebo ho chce „mať“, a ktoré je preto motívom pre ľudskú činnosť, otvára problematiku finality. Nerozumné súcna svojou činnosťou smerujú k nejakému cieľu, ale ho nepoznajú a nemôžu sa preň rozhodnúť. Ich smerovanie je nutné, inštinktívne a sleduje prírodné zákony. Finalita človeka predpokladá úplnú vládu nad ľudským činom, a preto si vyžaduje reflexiu. V rámci štúdie finality de Finance rozlišuje medzi štruktúrnou a intencionálnou finalitou.

Štruktúrnou finalitu predstavuje na vzťahu cieľ – prostriedok. Napríklad, ak niekto chce ísť na dovolenku do Tatier, neprechádza v myšlienkach z predstavy hôr k myšlienkam vlaku, stanice atď., ale všetko sa mu predstaví ako jediný prostriedok. K postupnému prechodu z prostriedku na prostriedok dochádza vtedy, keď sa pred človekom objaví nová situácia, do ktorej sa nikdy nedostal, alebo keď mu nie je jasné, ako by sa cieľ dal uskutočniť. De Finance je toho názoru, že človek si uskutočnenie cieľa najskôr predstaví v základných črtách a podrobné kroky sa objavia i riešia postupne. Pri výbere prostriedkov je veľmi dôležité pamätať na to, že nejde o akýkoľvek výber, ale o výber subjektu, ktorý má činnosť uskutočniť, ktorý chce dosiahnuť svoj vlastný cieľ: „Cieľ je mojím cieľom, cieľ, ktorý si ukladám ja, ktorý dosahujem ja. Ak chcem tento cieľ, zároveň chcem, aby som bol schopný ho dosiahnuť. Môj projekt tohto cieľa nie je teda čistá extáza, ale implikuje reflexiu.“⁴

Nejde pritom o čisto psychologický proces subjektu, ktorý v myšlienkach prechádza z cieľa na prostriedky, až kým sa nedostane k prvému kroku, ktorý treba urobiť. Príťažlivosť prostriedkov závisí od príťažlivosti cieľa, ktorá sa k pr-

1 Porov. DE FINANCE, J.: *Etica generale*. Roma : PUG, 1997, s. 36.

2 Porov. DE FINANCE, J.: *Saggio sull'agire umano*. Citta del Vaticano : Libreria Editrice Vaticana, 1992, s. 51; DE FINANCE, J.: *Etica generale*, s. 44.

3 Porov. DE FINANCE, J.: *Etica generale*, s. 45

4 DE FINANCE, J.: *Saggio sull'agire umano*, s. 61.

vému prostriedku dostane len prostredníctvom celej reťaze medziprostriedkov. Stačí pritom, že jeden medziprostriedok sa prejaví ako neúčinný, a všetky predchádzajúce prostriedky v reťazi strácajú zmysel, alebo ho znova nadobudnú vtedy, ak nájdeme správny medziprostriedok, čím sa reťaz znovu obnoví. Nikdy však nie sme schopní objaviť prostriedok ako prostriedok, lebo takým je len vtedy, ak smeruje k cieľu, ak s cieľom tvorí jednu štruktúru. Finalita je plne pochopiteľná len prostredníctvom tejto štruktúry.

Podľa Josepha de Finance podmienkou štruktúrálnej finality je intencionálna finalita.⁵ Vo väčšine prípadov táto štruktúra nie je celkom evidentná. Napríklad, ak chcem zatĺcť kliniec do steny, zoberiem kladivo. Neuvažujem pri tom o štruktúre cieľ – prostriedok, ale ju žijem. Na rozdiel od živočíchov, človek väčšinou *vie*, čo robí, takže štruktúra v tejto činnosti musí byť už v ňom prítomná, no zrejmu sa stáva vtedy, keď sa objaví nejaký praktický problém, ktorý treba vyriešiť. Obe finality sú podľa Josepha de Finance veľmi úzko spojené: „Intencionálnu finalitu je možné myslieť len prostredníctvom štruktúrálnej finality, ktorá sa zasa skutočne prejavuje ako finalita len prostredníctvom intencionálnej finality.“⁶

Cieľ teda je niečo, čo si subjekt naplánuje. Plánovať niečo znamená postaviť niečo pred seba, čo si vyžaduje iniciatívu subjektu a jeho slobodu. Plán je istým spôsobom mimo neho. Plánovať znamená otvárať svoje bytie alebo ešte lepšie, svedčiť o tom, že bytie nie je uzatvorené, ale sa otvára. Ved' v plánovaní niečoho človek plánuje aj sám seba. Je už tam, po čom túži, je istým spôsobom tam, kde sa očakáva. Tieto dva póly musí človek držať spojené: ja, ktoré plánuje a ktoré sa plánuje, musí vo vlastnom záujme zostať veľmi dobre zakotvené v reálnom ja. Len v tomto prípade totiž môže uskutočniť svoj ideál. Človek neplánuje len aby plánoval. Plánuje, aby niečo uskutočnil, urobil, aby niečo dosiahol.

Vzťah vôle k cieľu nie je jednoznačný. Môžeme ho chápať dvojako.⁷ V prvom prípade človek v cieľi nachádza svoje zdokonalenie, naplnenie vlastných sklonov a túžob, uskutočnenie svojich možností atď. Ak cieľ chápeme v tomto zmysle, je predmetom želanania alebo túžby. Inak povedané, cieľ je hľadaný ako niečo žiaduce (scholastickým termínom môžeme povedať, že cieľ je predmetom *amor concupiscentiae*). Takáto láska nie je ešte žiadosťou; je potešením z dobra, ktoré sa môže stať žiadosťou, ak toto dobro začne chýbať. Ide o potešenie, ktoré sa sústreďuje na subjekt, pričom objekt sa javí ako to, čo zdokonaluje subjekt. Chcem sa vydať na cestu, chcem sa stať tým, čím už virtuálne som. Ontologicky sa tento vzťah medzi subjektom a cieľom zakladá na vzťahu medzi možnosťou a uskutočnením, lebo možnosť je prirodzene priťahovaná uskutočnením (p – a).

V druhom prípade sa subjekt obracia na cieľ nie preto, lebo vďaka nemu sa chce obohatiť, zdokonaľiť, lebo chce uskutočniť svoje možnosti atď., ale obracia sa na cieľ pre samotný cieľ: ide o niečo výnimočné, čo je hodné lásky. Subjekt od objektu neočakáva nič, jednoducho ho miluje a teší sa z neho. Ide o úplne iné

5 Porov. DE FINANCE, J.: *Saggio sull'agire umano*, s. 62–63.

6 DE FINANCE, J.: *Saggio sull'agire umano*, s. 62.

7 Porov. AKVIŇSKÝ, T.: *Summa Theologiae*, I-II, 27, 3; DE FINANCE, J.: *Saggio sull'agire umano*, 65–67.

potešenie ako v predchádzajúcom prípade, lebo tu nie je nijaký záujem alebo podmienenosť. Ide o tiché spočinutie, o pokojné spoločensvo. V tomto zmysle je cieľ predmetom lásky v tom najčistejšom zmysle slova. Ide o nezištnú lásku. Takáto láska sa neobracia na subjekt, ale na samotný objekt. Finalita je bezpodmienečná. Ontologicky môžeme povedať, že ide o vzťah medzi uskutočnením a uskutočnením (a – a). Milovať podľa Josepha de Finance znamená vziať na seba bytie a akt druhého; znamená urobiť tak, aby druhý existoval vo mne a súčasne mu ponúknuť vlastný akt, aby existoval v ňom.⁸ Subjekt sa už v kontakte s druhým neobohacuje. Navzájom sa slobodne dávajú a slobodne prijímajú.

J. de Finance si kladie otázku, či samotný cieľ je tým hýbateľom, ktorý hýbe subjekt, ktorý je uskutočnením (a), aby sa hýbal za týmto cieľom? Na prvý pohľad sa to tak javí. Pri podrobnejšom skúmaní zistíme, že človeka cieľ priťahuje nie preto, že je cieľom, ale preto, že je hodnotou. Zdravie nie je pre chorého cieľ, ktorý chce dosiahnuť, ale predovšetkým sa mu predstavuje ako dobro, ktoré je hodnotou, a to si žiada. Až potom, ak sa pre toto dobro rozhodne a žiada si ho, stane sa cieľom. A aby mohol dosiahnuť cieľ, človek sa rozhodne pre prostriedky, ktoré mu pomôžu sa k nemu dostať (lieky, oddych...). Teleologický proces predpokladá teda proces, v ktorom sa objekt javí ako nositeľ hodnoty. Tým sa dostávame k vzťahu dobro a hodnota.

Dobro a hodnota

Nie je jednoduché presne určiť, čo znamená pojem hodnota. Často sa s týmto pojmom stretávame napr. v ekonómii, kde sa odlišuje od ceny, v logike sa pracuje s pojmom „pravdivostná hodnota“, v matematike sa hovorí o „hodnote“ v súvislosti s pojmom „funkcia“. Podobne sa s hodnotami stretávame aj v bežnom živote: hodnotné umelecké dielo, hodnotný film, hodnotná kniha atď.

V antickej i stredovekej filozofii hodnota znamenala to isté ako dobro. Podľa Aristotela je dobro to, čo je predmetom túžby.⁹ Hodnota je to, prečo sú súcna hodné úcty. Rovnako definuje dobro aj Tomáš Akvinský.¹⁰ V súčasnosti sa hodnota a dobro neidentifikujú, lebo si vyžadujú vzťah s duchovným subjektom, s človekom.¹¹ Analýzu dobra ako hodnoty robí de Finance na základe Tomáša Akvinského, čo umožní odlíšiť fenomenologický pohľad od metafyzického.¹² Rozlišuje medzi *ratio boni*, čo zodpovedá formálnej definícii dobra v jeho vzťahu so subjektom, a hovorí o tom, prečo sa nám dobro bezprostredne predstavuje ako dobro; ide vlastne o fenomenologickú esenciu dobra a *natura boni*, čo zodpovedá ontologickej štruktúre, ktorá tento fenomén zakladá v bytí.

8 Porov. DE FINANCE, J.: *Esistenza e liberta*. Citta del Vaticano : Libreria Editrice Vaticana, 1990, s. 149.

9 Porov. ARISTOTELES: *Etika Nikomachova*, I, 1094 a 1.

10 AKVINSKÝ, T.: *Summa Theologiae*, I, 5, 1.

11 Porov. DE FINANCE, J.: *Etica generale*, s. 45

12 Porov. DE FINANCE, J.: *Saggio sull'agire umano*, s. 73n.

Ratio boni

Pre Tomáša Akvinského je dobro to, po čom všetko túži. Filozofia hodnôt pridáva k túžbe – možno preto, lebo nevieme presne vystihnúť scholastický termín *apetitus* – ďalšie: láska, úcta, obdiv, chvála.

V rámci fenomenológie hodnoty zdôrazňuje de Finance niektoré základné vlastnosti hodnoty.¹³ Hodnota predovšetkým zdôvodňuje existenciu, ktorá sa javí ako „povinnosť byť“ (*dover essere, Sein-sollen*). Môžeme hovoriť o požiadavke hodnoty alebo o výzve. Požiadavka hodnoty má dve strany mince. Na jednej strane sa dotýka predmetu, ktorý sa človekovi predstavuje ako „povinnosť byť“ alebo aspoň ako „hodné bytia“ (pekné divadelné predstavenie si zaslúži, aby sme si ho šli pozrieť, oplatí sa ísť na toto divadelné predstavenie; dobrá myšlienka, ktorou sa zaoberáme, má byť vyjadrená, báseň napísaná, socha vytesaná atď.). Na druhej strane sa požiadavka hodnoty dotýka subjektu. Myšlienka sa dá uskutočniť len prostredníctvom niekoho: „povinnosť-byť“ je spojené s „povinnosťou-urobiť“ (*Tun-sollen*). Požiadavka hodnoty apeluje na subjekt, aby hodnotu uskutočnil. Ak je hodnota už uskutočnená, pozýva subjekt, aby ju „užíval“, aby sa z nej tešil.

„Prvým podnetom hodnoty je podnietenie úcty, obdivu, lásky. (...) Tým, že sa dá milovať, že sa objekt predstavuje ako žiadateľný, hodnota sprostredkováva jeho realizáciu. No na druhej strane táto požiadavka realizácie, ak je raz naplnená, sa zdvojí v požiadavke uznania: akoby sa hodnota chcela odraziť v subjekte. Umelecké dielo si zaslúži, aby bolo; ak je, zaslúži si, aby bolo obdivované atď.“¹⁴

V rámci fenomenológie hodnôt de Finance ďalej uvádza, že hodnoty vytvárajú dvojice, z ktorých každá predstavuje negatívny a pozitívny pól (dobro/zlo, pekné/škaredé). Nejde tu len o negatívnu opozíciu, ale ide o protiklad, pretože šťastie je viac ako „nie bolesť“, „bolesť“ je niečo iné ako „neprítomnosť šťastia“. Axiologicky hovoríme o protikladnej orientácii, ale oba protiklady patria k tomu istému druhu (dobro/zlo, pekné/škaredé, nespájame pekné/malé).

Tieto dvojice sú orientované: znamená to, že pozitívny pól vždy prevyšuje nad negatívnym pólom. Znamená to, že pravou hodnotou je pozitívny pól, negatívny pól predstavuje „protihodnotu“.

Hodnoty tvoria rôznorodé skupiny, lebo rozdiel spočíva v kvalite hodnoty, a nie v kvantite hodnoty. Napríklad je rozdiel medzi hodnotou pravdy, hodnotou zdravia, hodnotou veľkodušného gesta, hodnotou príjemného posedenia. Rôznorodosť neznamená iba to, že hodnoty sú navzájom odlišné, ale znamená, že rôzne skupiny hodnôt vytvárajú určitú hierarchiu. Skôr, než sa budeme venovať hierarchii, je však dôležité priblížiť si ontologickú štruktúru dobra.

¹³ Porov. DE FINANCE, J.: *Etica generale*, s. 52–53.

¹⁴ DE FINANCE, J.: *Saggio sull'agire umano*, s. 75.

Natura boni

Podstatu dobra Tomáš Akvinský predstavuje dvojako. V *De Veritate* 21, 1 ju predstavuje z vonkajšieho pohľadu. Dobro je zdokonaľujúce, lebo zdokonaľuje subjekt, ktorý preto po ňom túži. Z fenomenologickej roviny sa prechádza do ontologickej. Vlastnou charakteristikou dobra je jeho existenciálna zdokonaliteľnosť, a práve pre túto vlastnosť sa stáva predmetom túžby a stáva sa cieľom. Aj tu vidieť dve tváre dobra – javí sa ako cieľ a ako hodnota.

Častejšie však Tomáš Akvinský ontologickú štruktúru dobra predstavuje nie ako zdokonaľujúcu, ale ako dokonalú.¹⁵ Každé súcno, ktoré je dokonalé, túto dokonalosť môže aj dávať, a to podľa miery aktuality, akú má. Dokonalé je predmetom túžby. De Finance zdôrazňuje existenciálny rozmer hodnoty – byť dokonalým. Napríklad múdrosť má pre človeka cenu len preto, lebo mu dovolí byť istým spôsobom – byť múdrom. Takže „býť dokonalý“ neexistuje samo osebe, ale len „v subjekte, ktorý existuje ako dokonalý“¹⁶. Toto je cieľ, ku ktorému smerujú všetky naše túžby, a toto je skutočný motív nášho chcenia.

Zdokonaľujúce nás privádza ku zdokonaleniu a toto zasa k dokonalému. Keďže však naše poznanie postupuje zvonka do vnútra, za dobro neoznačujeme predovšetkým našu dokonalosť, ale to, čo nás k nej privádza. Napríklad pre hladného človeka nie je dobrom „býť sýty“, pre neho je dobrom potravina, ktorá zaženie hlad. Tu vidieť, že sa ľahko stane, že svoju pozornosť upriamime na prostriedky, no vtedy strácame zo zreteľa cieľ.

Dobro však nie je len predmetom žiadosti, resp. túžby, ale – a predovšetkým – lásky. Podľa Josepha de Finance dokonalé je predmetom lásky nielen preto, že zdokonaľuje (p – a), ale pre jeho vnútornú dokonalosť (a – a). Láska je teda dôvodom ľudskej činnosti. Uprostred medzi láskou a činnosťou je túžba, lebo „ak by sa vlastníenie milovaného nejavilo ako žiaduce, alebo ak by sa sám milovaný nepredstavil ako žiadateľný, láska by zostala v pokoji“¹⁷. Preto si dokonalosť vyžaduje dobro, ktoré zdokonaľuje.

V dokonalosti vidí de Finance spojenie medzi ontológiou a axiológiou. „Dokonalé je to, čo vedie esenciu k dovŕšeniu, to, čo je naplno tým, čím je – a to závisí od poriadku bytia. No dokonalé ako také je žiaduce a hodné milovania – a to závisí od poriadku dobra. Keďže dokonalosť tvorí spojenie dvoch transcendentálií v samotnom dobre, spája spolu aj dva aspekty cieľa a hodnoty. Dokonalosť je hodnota, ale predstavuje sa ako cieľ. Dokonalosť zjednocuje (...) dve formy lásky.“¹⁸

15 „Naturaliter enim uniuscujusque bonum est actio et perfectio ejus.“ AKVINSKÝ, T.: *Cont. Gent.* I 37.

16 DE FINANCE, J.: *Saggio sull'agire umano*, s. 80.

17 DE FINANCE, J.: *Saggio sull'agire umano*, s. 81.

18 DE FINANCE, J.: *Saggio sull'agire umano*, s. 83.

Hierarchia hodnôt

Dobro sa síce človekovi predstavuje ako hodnota, ale nie všetky hodnoty sú homogénne. To nás privádza k istej hierarchii hodnôt. J. de Finance poskytuje nasledujúcu schému všeobecných hodnôt¹⁹:

1. *Infrahumánne hodnoty*. Infrahumánne, lebo sa nedotýkajú človeka v tom, čím sa líši od živočíchov. Patria sem hodnoty citlivosti (príjemné, zábavné, radosť) a biologické hodnoty (zdravé). Tieto hodnoty sa dotýkajú toho, čo napomáha rozvoj biologického života, keďže človek je živočích.

2. *Ľudské inframorálne hodnoty*. Ľudské preto, lebo sú vlastné človekovi a majú význam len pre neho, vyžadujú si rozum a vôľu. Inframorálne preto, lebo sa nedotýkajú toho, čo je v človekovi najvlastnejšie, resp. najosobnejšie. Patria sem ekonomické hodnoty a tie, ktoré by sme mohli nazvať eudaimonické, teda usilujúce sa o blaženosť človeka (prosperita, úspech, šťastie, bohatstvo). Ďalej sú to duchovné hodnoty v užšom zmysle slova, lebo sú nezávislé od biologických požiadaviek. Táto skupina v sebe zahŕňa nasledujúce „podskupiny“: noetické hodnoty (pravda, dôkladnosť), estetické a umelecké hodnoty (krása, jemnosť, dobrý vkus), sociálne hodnoty (súdržnosť, prosperita skupiny alebo národa, štátu). Do tejto skupiny sa zaraďujú aj tzv. vôľové hodnoty (sila charakteru, stálosť konania). Tieto hodnoty sú už veľmi blízko morálnej hodnote a niekedy je veľmi ťažké určiť ich presné miesto.

3. *Morálna hodnota*. De Finance odporúča používať jednotné číslo, keďže ide o poriadok, ktorý tvorí silnú jednotu. Morálna hodnota sa dotýka toho, čo je človekovi najvlastnejšie, a to je sloboda. „Morálna hodnota, implikujúca priamy vzťah s absolútnom, je podstatne jediná, zatiaľ čo prirodzené hodnoty (stupeň 1 a 2) sa rozlišujú podľa prirodzenosti, na ktorú sa vzťahujú.“²⁰ Z tohto dôvodu sa hovorí o morálnej hodnote, nie o morálnych hodnotách. V morálnej hodnote spočíva hodnota človeka ako osoby. Predchádzajúce hodnoty sa človek usiluje získať pre seba, lebo mu niečo prinášajú, obohacujú ho. Naopak vyššie hodnoty chce pre ne samé.

4. *Náboženská hodnota* (svätý, božstvo) sa dotýka vzťahu medzi subjektom a najvyšším princípom hodnoty. Náboženská hodnota sa nedá znížiť na morálnu hodnotu, nejde o to isté, ale môžeme povedať, že sa navzájom podmieňujú. Nijaká dokonalá morálka neexistuje bez náboženstva a nenájdem náboženstvo bez morálky.

¹⁹ Porov. DE FINANCE, J.: *Etica generale*, s. 54–57; DE FINANCE, J.: *Saggio sull'agire umano*, s. 350–359.

²⁰ DE FINANCE, J.: *Saggio sull'agire umano*, s. 309.

Poznanie hodnoty

Na to, aby človek hodnotu mohol chcieť, musí ju poznať. De Finance predkladá dve možnosti jej poznania. Prvá je čisto racionálna, keď predmet je poznaný ako dobrý, vychádzajúc z poznania jeho dokonalosti. Úplne racionálny subjekt súdi dobrotu a apetibilnosť predmetu, vychádzajúc zo svojich objektívnych vzťahov s ním. Napríklad chorý, ktorý trpí nechutenstvom, posúdi niektorý pokrm ako pre seba dobrý a zje ho, hoci naň nemá chuť, ale s úmyslom, aby jeho organizmus získal potrebné kalórie (aby získal biologické zdokonalenie).

Na to, aby skutočné posúdenie hodnoty bolo možné, je potrebné, aby objektívne zdokonalenie subjektu bolo v zhode so subjektom ako takým. Subjekt musí súhlasiť s predstavou, akú o sebe má. Napr. chorý trpiaci nechutenstvom môže byť presvedčený o užitočnosti výživného pokrmu pre svoj organizmus, no bude si ho želať len vtedy, ak chce byť zdravý. Ak ho zdravie nezaujíma (ak nie je pre neho hodnotou), dobro nebude vnímať ako svoje dobro. Podobne môžeme vedieť, že istý skutok súhlasí s rozumom, s ľudskou dôstojnosťou, ale všetko zostane ako niečo vonkajšie, ak v našej vlastnej subjektivite nie je niečo, čo s tým súhlasí.²¹

To, čo umožňuje, aby sa predmet ponúkol ako „dobrý“, je – ontologicky – súlad, zhoda jeho dynamizmu s dynamizmom subjektu; tento súlad sa obyčajne prejavuje cez túžbu, cez pranie.²² Dobrý predmet je ten, ktorý je schopný priviesť človeka tam, kam ho jeho dynamizmus posúva. Túžba je výrazom totality, ktorá sa hľadá, ale preto, aby sa hľadala, musí nejakým spôsobom už byť.²³

Podľa Josepha de Finance poznanie hodnoty sa však častejšie deje druhým spôsobom, a to cez konkrétne reakcie žiadosti. Nejaký objekt je vnímaný ako dobrý alebo zlý, „zdokonaľujúci“ a žiadateľný podľa toho, či súhlasí alebo nesúhlasí s prirodzenou náklonnosťou subjektu. Napr. študent počas skúškového obdobia spáli veľa kalórií, hoci o tom nevie. Na základe prirodzených sklonov hľadá niečo, čo by kalórie doplnilo. Bez rozmýšľania zájde do kuchyne, kde sa mu ponúkajú rozličné chute: slané, sladké, kyslé či horké. Automaticky siahne po sladkom, lebo po ňom prirodzene túži a vníma ho ako prirodzené dobro. Ak si uvedomí, že je čokoládu, i všetky okolnosti, čokoláda je preňho „znovu spoznaným“ dobrom, lebo ju spozná ako to, čo mu doplní chýbajúce kalórie. Znovu spoznané dobro preto, lebo zmysly ho spoznali ešte skôr, než si to uvedomil.²⁴ V tomto prípade žiadať si niečo znamená, že ani nejasne nepoznám dôvod tejto túžby. Je to vtedy, keď chcem niečo a neviem čo, no len čo to zbadám, viem, že chcem práve to. Organizmus však už musí byť nejako informovaný, veď o potrebe vôbec nič neviem. Deje sa to prostredníctvom fyzických podnetov, prípadne prostredníctvom zmyslov. Cieľom je dať do vzťahu predmet a sklon, teda aby sklon chcel práve daný predmet. Zhodnosť predmetu je zatiaľ len vní-

21 Porov. DE FINANCE, J.: *Saggio sull'agire umano*, s. 89.

22 Porov. DE FINANCE, J.: *Saggio sull'agire umano*, s. 109.

23 Porov. DE FINANCE, J.: *Esistenza e liberta*, s. 149.

24 Porov. DE FINANCE, J.: *Etica generale*, s. 49–51.

maná. Nemusí pritom ísť len o dobré pre zmyslový apetít (aj ten je súčasťou totality človeka), oveľa viac to platí v prípade túžby po duchovnom dobre. Môže ísť o túžbu po niečom nešpecifickom, napr. nejaký nejasný Ideál, istý štýl života a pod. Spoznaný predmet dostane zrazu pre subjekt zmysel, hodnotu, ktorá pre iného človeka nič neznamená (napr. osobné povolanie).²⁵

Človek častejšie poznáva hodnoty práve týmto druhým spôsobom: inteligibilná forma, ktorá chcenie predchádza, predstavuje predmet ako ten, ktorý zodpovedá nejakému aktuálnemu a konkrétnemu sklonu subjektu (zmyslová žiadosť, duchovný sentiment, projekt predchádzajúci chcenie). Táto forma je plná dynamizmu.

Poznanie hodnoty v subjekte predpokladá aktuálnu náklonnosť, ktorej pojmy sklon, dynamizmus, zdokonalenie, by zostali prázdne, ak by nám bolo odmietnuté aktuálne vnímanie existencie. Poznať predmet ako dobrý znamená poznať ho v jeho vzťahu a v jeho zhode s inklináciou subjektu. Z týchto inklinácií subjektu je ťažko urobiť objekt; keďže človek je jednota tela a duše, vždy tam zostane nádych subjektívneho.²⁶

Poznanie je pre chcenie síce nevyhnutné, ale nejde o to isté. „Nemôžem chcieť dobro bez toho, že by som ho poznal, ale chcem dobro, lebo je dobré, nie preto, lebo ho poznám.“²⁷ Vo vzťahu medzi poznaním a chcením rozlišuje de Finance dva poriadky: poriadok špecifikácie a poriadok činnosti. Pri prvom poriadku inteligencia predloží vôľu dobro, keďže je konečným dobrom, pričom sa vôľa preň nemusí rozhodnúť. Všetky konečné dobrá sú však istým spôsobom obsiahnuté v Absolútnom dobre, pred ktorým vôľa nie je slobodná, musí k nemu totálne prilnúť.²⁸ V poriadku činnosti vôľa má moc „dať do pohybu“, čiže rozhodnúť sa pre, alebo odmietnuť. V slobodnom skutku sa spája objektívny intelekt a subjektívna vôľa. „Chcenie prijíma špecifikáciu od intelektu, ale ono samo aktivizuje intelekt a upriamuje ho na daný predmet alebo danú hodnotu, ktorá sa stáva motívom činnosti.“²⁹ Znamená to, že vôľa a inteligencia sú síce rozlíšené v ich intencionálnej štruktúre, ale tvoria jedinú totalitu. Vždy ide o jeden akt, hoci má dva rozlíšené aspekty, ktoré sa vzájomne podmieňujú.

Človek sa pre poznané dobro rozhoduje; ak si ho zvolí, voľba je slobodná. Hoci pre chcenie je nevyhnutné poznanie, človek nie nutne chce každé spoznané dobro. Vôľa si zachováva určitú nadvládu nad svojím aktom. Jednotlivé dobro môže uprednostniť pred iným jednotlivým a konečným dobrom. Je natoľko slobodný, že dobro môže aj odmietnuť. No odmietne ho len vtedy, ak intelekt urobí súd, ktorým toto odmietnutie predstaví ako dobro.³⁰

25 Porov. DE FINANCE, J.: *Saggio sull'agire umano*, s. 92.

26 Porov. DE FINANCE, J.: *Saggio sull'agire umano*, s. 96.

27 DE FINANCE, J.: *Saggio sull'agire umano*, s. 106.

28 „Keďže človek sa vníma ako existujúci, ako subjekt, ktorý si je vedomý svojej podmienenosti a ohraničenosti, nemôže ako svoju najvyššiu podmienku uznať svet Ideí a Hodnôt, ktoré by boli mimo bytia. Keďže sa chápe ako istým spôsobom participujúci na nekonečnom počte existencií, je si vedomý, že nijaký predmet a nijaká čiastočná a vonkajšia hodnota ho nemôže determinovať. Môže ním neodolateľne pohnúť len Dobro, v ktorom sa jeho vnútorná dobrota uskutočňuje najvyšším spôsobom.“ (DE FINANCE, J.: *Esistenza e liberta*, s. 73.)

29 DE FINANCE, J.: *Saggio sull'agire umano*, s. 200.

30 Porov. DE FINANCE, J.: *Saggio sull'agire umano*, s. 107.

Skutočná sloboda však nespočíva len v slobode výberu; človek nie je determinovaný, ale svojím rozhodovaním sa sám determinuje. On sám je autorom svojich činov, on sám sa rozhoduje, ktoré hodnoty uskutoční. Táto autodeterminácia je možná preto, lebo človek patrí nielen ku hmotnému poriadku, ale je duchovným subjektom, je osobou, takže je otvorený pre Bytie, pre Pravdu, pre Hodnotu, pre Absolútne.³¹

Zmiešané hodnoty, morálna hodnota a ich miesto v živote človeka

Otázka autodeterminácie otvára ďalšie témy. Východiskom je prirodzenosť človeka. V človekovi sa istým spôsobom spájajú dva poriadky: telesný a duchovný.³² Normálnou „prirodzenou podmienkou“ človeka ako duchovného subjektu je byť, konať a prejavovať sa v tele, pričom neprítomnosť tela predstavuje nedostatok. „Ľudské telo nie je antitezou ľudského ducha, ale skôr požadovaným doplnkom.“³³ Mnohí filozofi pojem prirodzenosť identifikujú s pojmom telo. Ak by sme pod prirodzenosťou mysleli len telesnosť, videli by sme, že telo viaže človeka na určité miesto, na určité časové obdobie, kultúru i spoločnosť. Človek má však niečo viac. De Finance chápe prirodzenosť ako to, čo v človekovi prevyšuje všetko zmyslové a telesné, prevyšuje fyziológiu i fyziku. Podľa neho existuje aj duchovná prirodzenosť: človek má duchovné a rozumové sklony, ako je túžba poznať a slobodne sa rozhodovať.³⁴ Toto je možné preto, lebo človek je otvorený, teda môže byť istým spôsobom všetko. Je otvorený pre celok, pre svet, pre vesmír. Nielen to, ak sa hovorí o všetkom, je otvorený pre totalitu bytia, teda aj pre Absolútne bytie.³⁵

Ak teda kladieme akcent na prirodzenosť človeka, telesný rozmer je súčasťou vesmíru, je determinovaný prírodnými zákonmi. Ak kladieme dôraz na duchovnú prirodzenosť, znamená to, že ho chápeme v jeho otvorenosti, potom jeho duch nie je viac časťou vesmíru, ale sám má hodnotu totality. Preto je slobodný.³⁶ Podľa Josepha de Finance táto otvorenosť je pre ľudskú prirodzenosť dvojaká: je súčasne horizontálna – voči veciam, svetu, ľuďom – a vertikálna, teda k tomu, čo zakladá duchovnosť človeka, jeho poznanie a slobodnú vôľu. Ide o zaujatie postoja pred Absolútnom.³⁷

31 Porov. DE FINANCE, J.: *Relata e normativita della natura umana*. In: *Vita e pensiero*, 1971, s. 8.

32 Tejto téme sa de Finance venuje v diele *Občan dvoch svetov*.

33 DE FINANCE, J.: *Relata e normativita della natura umana*. In: *Vita e pensiero*, 1971, s. 10.

34 Porov. *Valore morale e la ragione*. In: DE FINANCE, J.: *Persona e valore*. Roma : PUG, 2003, s. 147.

35 V otvorenosti pre totalitu bytia, tým pre Absolútne bytie, pramení dôstojnosť človeka.

36 Porov. DE FINANCE, J.: *Relata e normativita della natura umana*. In: *Vita e pensiero*, 1971, s. 14–15.

37 Porov. DE FINANCE, J.: *Saggio sull'agire umano*, s. 274.

Hierarchia hodnôt, ktorú sme uviedli, vyjadruje prirodzenosť duchovného subjektu. Majú tu miesto prirodzené, napr. biologické hodnoty³⁸, a keďže je duchovným subjektom, centrálné miesto má morálna hodnota.

Hoci sú infrahumánne a ľudské inframorálne hodnoty na najnižšom stupni, nemôžeme ich podceňovať. Hodnoty patriace do týchto dvoch stupňov nazýva de Finance „prirodzené hodnoty“, lebo zodpovedajú duchovnej prirodzenosti (zmyslovej a duchovnej) subjektu, nie však subjektu v tom, čo ho subjektom robí – v rozume a slobodnej vôli.³⁹ V nich teda nespočíva dokonalosť človeka ako takého, všetky tieto hodnoty totiž zostávajú ešte stále mimo subjektu, presnejšie, sú pre neho vonkajšie, a nedotýkajú sa človeka v tom, čo je mu vlastné: patria už síce k duchovnej prirodzenosti človeka, ale nepatria k nemu ako k osobe, k jeho „ja“.

Nižšie hodnoty majú svoj správny zmysel, ak sú „v službe“ vyšším hodnotám. Napr. poriadkumilovnosť vo veciach, na stole dá istý štýl životu, ktorý je už morálny; pomáha tlmieť výbušnosť, prekonať lenivosť atď. Tieto malé hodnoty sa nesmú podceňovať. De Finance však tieto hodnoty pokladá vo svojej podstate za nejasné, lebo môžu síce viesť k morálnej hodnote, ale môžu ju aj zakrývať a stať sa prvoradými (napr. ak sa úcta k rodnej krajine zmení na kult).

Okrem toho de Finance venuje pozornosť aj dynamike rastu subjektu. Vo výchove je dôležité nielen pripraviť dieťa na dospelosť, na to, aby zvládlo úlohy, ktoré ho v dospelosti čakajú, ale treba deťom umožniť realizovať hodnoty primerané ich veku. „Len vtedy, ak necháme dieťa, dospievajúceho skutočne žiť podľa možností a žiť hodnoty primerané ich veku, pripravíme ich, aby sa stali celkovo dospelými.“⁴⁰ Niekedy treba upriamiť pozornosť detí na nové hodnoty, využiť *kairos*,⁴¹ správny okamih, ktorý sa nesmie nasilu urýchliť, lebo dieťa nie je schopné opustiť hodnoty, pre ktoré dovtedy žilo, takže ponúknuté nové hodnoty dieťa odmietne, lebo sa mu nepáčia, má k nim dokonca odpor; alebo ich síce prijme, ale ich prijatie zostane pre neho len vonkajšie (bude niečo robiť, „lebo sa to tak robí“, bez toho, že by vedelo o pravých príčinách). Môže sa stať, že predchádzajúce hodnoty už stratili svoju dôležitosť a ďalšie hodnoty dieťa nevie či nechce prijať, takže sa utvorí prázdno, ktoré môže zaplniť nesprávnymi ideami či ideálmi.

Prechod od niektorej hodnoty k vyšším hodnotám nie je plynulý. Vyžaduje si niečo zanechať, čo býva niekedy bolestivé, vyžaduje si obeť, pre niečo nové sa treba otvoriť. Je dôležité nezostávať pri nižších hodnotách, ale prejsť k vyšším, teda k morálnej hodnote, lebo len táto hodnota vyjadruje subjekt v tom, čo je mu najvlastnejšie – jeho slobodné konanie a cez konanie jeho slobodné bytie.

38 Prirodzené hodnoty sú spojené s prirodzenosťou človeka, s prirodzenými sklonmi. Tie budú správne, ak budú podriadené rozumu, presnejšie správne rozumu (*recta ratio*), ktorý patrí k ľudskej prirodzenosti. Ak však prirodzené sklony budú ponechané samy na seba, alebo ak úsudok rozumu bude nesprávny, prirodzené sklony sa môžu zvrátiť. Porov. DE FINANCE, J.: *Saggio sull'agire umano*, s. 330–332.

39 Porov. DE FINANCE, J.: *Etica generale*, s. 57.

40 Kairos dei valori. In: DE FINANCE, J.: *Persona e valore*, s. 251.

41 Porov. DE FINANCE, J.: *Saggio sull'agire umano*, s. 349; Kairos dei valori. In: DE FINANCE, J.: *Persona e valore*, s. 252–254.

Doteraz sme sa zamerali na hodnoty ako na to, čo je objektívne, čo stojí pred človekom. Objektívne dobro má síce svoju vnútornú hodnotu, ale ešte nie je morálnym dobrom. Dobro nachádzajúce sa v súcnach musí rozum spoznať, predložiť vôli, ktorá ho posúdi ako dobro, ktoré je jej primerané (*conveniens*). Úsudok však musí byť správny (*recto*), to znamená, že rozum musí byť verný sebe a otvorený pre Absolútne, až vtedy sa dobro stáva morálnym.⁴² Len v uskutočňovaní morálnej hodnoty sa človek naplno rozvíja v tom, čo je mu vlastné. Čím viac morálneho dobra uskutoční, tým viac je človekom. Morálna hodnota je preto skutočnou hodnotou človeka ako človeka.⁴³

V uskutočňovaní morálnej hodnoty, v morálnej činnosti sa spája ontológia s axiológiou. Z ontologického hľadiska činnosť závisí od subjektu, v konaní sa odzrkadľujú jeho duchovné schopnosti. Z axiologického hľadiska subjekt čerpá hodnotu zo svojich skutkov – bude takým človekom, aké skutky koná.⁴⁴

Človek musí konať, lebo je nedokončeným bytím, človekom sa stáva tým, že sa uskutočňuje.⁴⁵ Jeho bytie je dynamické, charakterizuje ho rozum a sloboda. Čím viac bude konať podľa rozumu, čím viac budú jeho skutky slobodné, tým viac bude človekom. Sloboda je vo svojej podstate slobodou pre hodnotu. Znamená to, že bude o to slobodnejší, t. j. o to viac sám sebou, o to viac človekom, o čo viac morálneho dobra uskutoční. Je tu však nebezpečenstvo, že z morálnej hodnoty si urobí predmet svojho dobra, teda realizuje vzťah p – a. Vtedy sa z duchovnej prirodzenosti rozvíja len to, čo sa dotýka prirodzenosti. Plne sa stane človekom a bude rozvíjať to, čo de Finance označuje ako duchovná prirodzenosť, vtedy, ak sa zachová vzťah a – a, čo znamená, že bude konať dobro z lásky k dobru samotnému.⁴⁶ Ešte jedno spresnenie: sloboda je síce s morálnou hodnotou spojená, ale nie je jej prameňom. Prameňom či princípom hodnôt je Absolútne bytie, ktoré je aj Absolútnym dobrom, prameňom a základom každého dobra.⁴⁷

Hluchota a slepota voči hodnotám

Človek sa uskutočňuje, ak realizuje hodnoty, najmä morálnu hodnotu. Môže sa však stať, že nie je schopný vnímať istý druh hodnôt (napr. nie je schopný pochopiť, ako je možné milovať umenie), alebo nie je schopný určitého spôsobu realizácie tej-ktorej hodnoty. De Finance hovorí o slepote a hluchote voči istým hodnotám.⁴⁸ Slepota sa nedá zameniť s nevedomosťou, lebo nevedomosť sa dá od-

42 „Vzťah s Absolútnom a Ideálom spresňuje spôsob racionality vlastný morálnej hodnote. Konať podľa správneho rozumu (...) znamená konať v otvorenosti pre absolútne.“ DE FINANCE, *Etica generale*, s. 189.

43 Porov. DE FINANCE, J.: *Saggio sull'agire umano*, s. 356.

44 Porov. L'atto morale e il soggetto. In: DE FINANCE, J.: *Persona e valore*, s. 155.

45 Porov. DE FINANCE, J.: *Esistenza e liberta*, s. 219.

46 Porov. DE FINANCE, J.: *Saggio sull'agire umano*, s. 333. V tom spočíva aj sloboda, teda možnosť zvoliť si hodnotu z lásky k hodnote. Porov. DE FINANCE, J.: La liberta dell'uomo e liberta di Dio. In: *Rivista di filosofia neoscolastica*, 1972, s. 397.

47 Porov. DE FINANCE, J.: *Etica generale*, s. 207n.

48 Porov. Sordita ai valori. In: DE FINANCE, J.: *Persona e valore*, s. 261–280.

strániť, zatiaľ čo slepota sa dá istým spôsobom len „poopraviť“, nie vyliečiť, a to poukázaním na analogické hodnoty. Dochádza k nej preto, lebo existuje určitá necitlivosť na hodnoty⁴⁹, ktorá môže byť patologická, vrodená, či ovplyvnená okolím, výchovou, životnými okolnosťami alebo sociálnym tlakom a pod. Toto potom potláča afekty, ktoré sú potrebné na vnímanie iných hodnôt (napr. dôraz, ktorý sa kladie na sexualitu, zabraňuje vnímať hodnoty čistoty, sebaovládania).

Existuje aj hluchota na hodnoty, čo je niečo iné ako slepota. Obe majú spoločné len to, že sú nevyliečiteľné. Od slepoty sa odlišuje tým, že v princípe je človek za istých okolností schopný zachytiť volanie hodnoty. Pri hluchote ide o to, že človek síce hodnotu vníma, dokonca o nej vie so zaniatením hovoriť, ale ho nepobáda k činnosti. Napr. zaniatený nadšenec vážnej hudby nie je ochotný ísť na koncert, lebo vonku je nepriaznivé počasie, a uprednostní svoju príjemne vyhriatu izbu. „Pre hluchého hodnota neexistuje, niežeby mu unikala vo svojej formálnosti, ale preto, lebo ho nepodnecuje k činnosti,⁵⁰“ nevie sa pre ňu nadchnúť, necíti v sebe nijaký podnet, aby ju uskutočnil.

Existuje však aj iná forma hluchoty, a to je chcená alebo predstieraná hluchota: človek počuje „pozvanie“ hodnoty a jej výzvu, ale koná, akoby nepočul, odmietne odpovedať na jej výzvu. Hodnota sa totiž obracia na subjekt, oslovuje ho „tu a teraz“, vyzýva to, čo je subjektu najvlastnejšie – vyzýva jeho slobodu. De Finance vychádza z diela Tomáša Akvinského. Na to, aby predmet hýbal vôľou, nestačí, ak sa subjektu predstaví ako dobrý, ale sa mu musí predstaviť ako *conveniens*,⁵¹ primeraný, vhodný. Ani to, ak je predmet vnímaný ako *conveniens in universali*, nestačí na to, aby vôľou pohlol, musí ísť o predmet, ktorý sa javí ako žiadateľný tu a teraz. Tým sa konkrétna hodnota a jej apel dotýka vždy jedného konkrétneho jednotlivca. „Subjekt pozná – medzi sebou a hodnotou – zhodu, ktorá sa nedotýka len požiadavky rozumu alebo prirodzenosti, ale požiadavky, ktoré sú mu vlastné a zahŕňajú jeho osobnosť.“⁵² Je zrejmé, že každý stupeň hodnoty bude mať inú formu volania, či pozvania. Tak je možné hovoriť aj o rôznych formách hluchoty. Volanie môže byť napr. potlačené početnými záujmami, povinnosťami alebo predsudkami. Volanie tu síce bolo, ale odmietnutie nie je chcené, lebo pozvanie neprišlo až k adresátovi. Možnosť objaviť v súcne iskierku hodnoty má každý človek a záleží len na ňom, či ju „oslobodí“ a pomôže jej, aby sa mohla naplno rozhorieť.

Volanie a hluchota majú zvláštny význam, ak ide o morálnu hodnotu. Vtedy sa toto volanie ozýva v hĺbke bytia, pretože je otázkou samotnej existencie subjektu. Ak je v tomto prípade človek cielene hluchý, vedome odmieta volanie morálnej hodnoty, odmieta tým aj realizáciu seba samého.

49 Ako inteligencia – duchovná schopnosť – potrebuje mozog ako orgán, aby sa prejavila, a od jeho kapacity závisí, koľko inteligencie dá sebou preniknúť, analogicky duchovná afektivita sa môže normálne rozvinúť tam, kde jej zmyslová afektivita umožní vyjadriť sa. Porov. Sordita ai valori. In: DE FINANCE, J.: *Persona e valore*, s. 269.

50 Sordita ai valori. In: DE FINANCE, J.: *Persona e valore*, s. 265.

51 Porov. AKVINSKÝ, T.: *De malo*, q. 6.

52 Sordita ai valori. In: DE FINANCE, J.: *Persona e valore*, s. 273.

Literatúra

- DE FINANCE, J.: *Esistenza e liberta*. Citta del Vaticano : Libreria Editrice Vaticana, 1990.
- DE FINANCE, J.: *Etica generale*. Roma : PUG, 1997.
- DE FINANCE, J.: *Persona e valore*. Roma : PUG, 2003.
- DE FINANCE, J.: *Saggio sull'agire umano*. Citta del Vaticano : Libreria Editrice Vaticana, 1992.
- DE FINANCE, J.: Libertá dell'uomo e libertá di Dio. In: *Rivista di filosofia neoscolastica*, 1972, s. 389–399.
- DE FINANCE, J.: Realta e normativita della natura umana. In: *Vita e pensiero*, 1971, s. 5–22.

PhDr. Oľga Gavendová, PhD.
RK CMBF UK
Kapitulská 26
814 58 Bratislava